

*Л.С. Криворучко, кандидат юридичних наук
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Університету економіки та права «КРОК»*

*П.Г. Назаренко, кандидат юридичних наук
доцент кафедри правознавства
Запорізького національного технічного університету*

ГРУПИ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ФІНАНСОВИХ ШАХРАЙСТВ, ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ДАНОГО ВИДУ

На основі аналізу наукової літератури та судової практики запропоновано авторське бачення груп способів вчинення фінансових шахрайств, як елементу криміналістичної характеристики.

На основе анализа научной литературы и судебной практики предложено авторское видение групп способов совершения финансовых мошенничеств, как элементу криминалистической характеристики.

On the basis of analysis of scientific literature and judicial practice authors' vision of groups of methods of feasantce of financial swindles is offered, as to the element of criminalistics description.

Ключові слова: фінансове шахрайство, криміналістична характеристика, фінансові піраміди

Постановка проблеми

Однією з особливостей сучасного етапу соціально-економічного розвитку держави є значна криміналізація економіки. Діяльність окремих суб'єктів господарської діяльності інколи спрямовується не на задоволення зростаючих потреб суспільства, а на особисте, при тому, як правило, незаконне збагачення за рахунок порушення прав і законних інтересів інших учасників господарської діяльності. Наслідки цього процесу, безсумнівно, не обмежуються відносинами господарювання, а впливають на різні сфери суспільного життя, істотно позначаються на ефективності фінансового ринку держави в цілому [7].

Однією з криміногенних сфер і важко контролюваною з боку правоохоронних органів виступає фінансова сфера. Шахрайства вчинені у сфері фінансів є витонченими злочинами, виявлення і розслідування яких вимагає від правоохоронців знання механізму їх вчинення, який відображується у наукових положеннях, які

отримали назву „криміналістична характеристика”. На нашу думку, криміналістична характеристика шахрайств, у сфері обігу фінансів служить ключовим, відправним моментом для побудови методики розслідування даного різновиду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У криміналістичних дослідженнях цим злочинам тільки починає приділятися увага в дослідженнях таких вчених як А.Ф. Волобуєв, Г.А. Матусовський, В.А. Гамза, К.Б. Лещук, та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше не відомих правоохоронним органам способів підготовки, вчинення та приховання шахрайств у фінансовій сфері. Для „озброєння” правоохоронців потрібне вивчення кримінальної практики з формулюванням положень, які мають значення для виявлення і ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії. До таких знань належать знання: обстановки вчинення злочинів, предмету зазіхання, способів чинення злочинів і відповідних засобів, типологічних особливостей шахраїв, особливостей організованої злочинної групи (якщо шахрайство в фінансовій сфері) [1, с. 153].

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування актуальності і доцільності розгляду питання щодо способів вчинення фінансових шахрайств, як елементу криміналістичної характеристики злочинів даного виду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічно фінанси доцільно розглядати у двох аспектах: 1) як сукупність економічних відносин, що виникають у процесі створення, розподілу і використання певних фондів грошових коштів, необхідних державі та місцевого самоврядування для виконання своїх завдань і функцій; 2) як сукупність фондів грошових коштів,

мобілізованих державою та місцевим самоврядуванням для здійснення своїх завдань і функцій [2, с. 14].

Криміналістично під шахрайствами у фінансовій сфері доцільно розуміти злочини, направлені на заволодіння коштами за допомогою обману, зловживання довірою, вчинені в сфері економічних відносин, що виникають у процесі створення, розподілу і використання певних фондів грошових коштів, які мають значення для нормального функціонування держави та фінансових інститутів.

Особливість структури криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого у фінансовій сфері визначається у тому, що в неї як елемент включаються данні про предмет злочинного зазіхання. Це обумовлюється тим, що предмет злочинного зазіхання, являючи собою ту або іншу річ матеріального світу, у зв'язку з якою або з приводу якої відбувається злочин, багато в чому визначає спосіб і механізм вчинення злочину, служить орієнтиром для встановлення особливостей обстановки здійснення злочину, а у деяких випадках дає певну інформацію про характерні риси особистості злочинця. Тому інформація про предмет злочинного зазіхання при вчиненні фінансового шахрайства, наявна, як правило, вже на початку розслідування, разом з іншою інформацією зі справи може прояснити окремі сторони способу, механізму й обстановки здійснення даного шахрайства.

Способи вчинення шахрайств: Вивчення матеріалів кримінальних справ показує, що шахраями використовуються досить різноманітні способи вчинення злочинів фінансовій сфері, що базується на поєднанні обману і зловживання довірою. Всі виявлені способи можна об'єднати в декілька груп:

Вчинення шахрайства в банківській сфері. Останнім часом в Україні, і на території СНД значна кількість дрібних банків були збанкрутовані самими засновниками. Найчастіше використовувалася така злочинна схема банкрутства: після реєстрації банку залучалися нові клієнти, що переходили на розрахунково-касове обслуговування в заснований банк або вкладали в нього гроші на депозит, активно залучалися ресурси по міжбанківському кредитуванню. Після акумуляції в банку достатньої суми засновникам банку видавалися дуже великі кредити, які в

сукупності робили банк неплатоспроможним. Після цього засновники вмивали руки, а збитки перекладалися на клієнтів банку.

У банківській сфері зловживання з боку персоналу - явище розповсюджене. Особливо, як показує практика, у дрібних банках. Причина цього явища в першу чергу криється у виконанні однією людиною в невеликому банку декількох посад відразу. Це дозволяє зробити розкрадання як касир, а потім приховати його як бухгалтер.

Поширено й так зване «електронне шахрайство» - злочини, які відбуваються за допомогою комп'ютерів. Наприклад, у крупні фірми приходили листи із проханням уточнити дані по пластикових картах. При натисканні на посилання в цьому листі клієнт попадав на злочинну копію сайту банку, де йому пропонували набрати номер кредитки й пін-код.

Деякі банки приймають від своїх клієнтів на безпечне зберігання цінні папери, документи й інші матеріальні цінності. Найпоширеніше шахрайство, пов'язане з виготовленням дублікатів ключів сховищ клієнтів. Збитки від несанкціонованого доступу до камер сховища звичайно виявляються при перевірці клієнтами своїх камер. Довести факт розкрадання з його камери клієнтові буває дуже важко. Якщо викрадач не знайдений, то клієнтові навряд чи відшкодують збиток.

Поширено практику, коли працівники нижчої й середньої ланки банку надають інформацію про своїх клієнтів банкам-конкурентам або розголошують інсайдерську інформацію, яку потім використовують опоненти в злочинних намірах.

Вчинення шахрайства при валютних операціях. В умовах постійної й динамічної зміни курсу валют відкриваються додаткові можливості для махінацій. Вони засновані на неправильному перерахуванні курсів валют. Таке невірне перерахування шахраї можуть закласти в комп'ютерну програму. Різниця між дійсним курсом і фіктивним і стає їхнім прибутком.

Вчинення шахрайства в сфері кредитних відносин. Як банківську заставу одним вітчизняним клієнтом було надано кілька вантажних автомобілів «MAN». Коли термін повернення кредиту підходив до кінця, клієнт радісно повідомив, що товар, продажем якого він планував розрахуватися за кредит, уже прибув і розмитнений, та

укладений договір про намір їх придбання з іншою юридичною особою, що й підтвердив відповідними факсовими повідомленнями, та фотокопіями відповідних документів. Залишилося тільки передати товар. Але гроші, як виявилось, у клієнта на рахунках, і передати транспорт він не має можливості. Тому він попросив повернути на пару днів закладені автомобілі. І хоча в банку відмінно знали, що фальсифікація факсових повідомлень та фотокопій документів - справа нехитра, все-таки вирішили піти на зустріч клієнтові й закрили заставу. Результат - кредитні гроші безповоротно зникли за кордоном, а автомобілі були реалізовані дружнім структурам.

Щорічно банки в усьому світі видають приватним особам у вигляді позик порядку 1,7 трлн. доларів. Наприклад, згідно даним міністерства промисловості й торгівлі Великобританії, тільки на кредитних картах британських громадян зараз перебуває близько 50 млрд. фунтів стерлінгів, а середній розмір всіх позик становить близько 11,3 тис. фунтів на одну родину, що дорівнює, приблизно, половині середньорічної зарплати в країні.

Звичайно ж, потенціал споживчих кредитів оцінили не тільки чесні громадяни, але й усілякі шахраї. Сама специфіка роботи кредитних відділів (у великих банках - кредитних управлінь) надає більші можливості для зловживань. Особливо, слід звернути увагу, на їх поширення в системі експрес-кредитування в магазинах. Для цієї процедури оформлення кредиту необхідний усього один документ і заповнення пари анкет.

Слід відзначити щодо існування декількох варіантів, за допомогою яких шахраями вводяться в оману і банк, і позичальник. Наприклад, один з них має на увазі «допомога» в оформленні документів за відповідну винагороду. Правда, іноді виявляється, що дані позичальника використовуються для придбання товарів на більші суми.

У закордонній практиці бували випадки, коли працівник банку привласнював великі суми грошей, використовуючи чеки, залишені в банку позичальниками з метою оплати по закінченні строку отриманих кредитів. Працівник переконував своїх клієнтів виписувати чеки, датовані майбутнім числом, і віддавати йому на

зберігання. Потім він міняв дати чеків і одержував по них кошти, мотивуючи свої дії тим, що чеки були виписані в погашення заборгованості, строк оплати якої наступив у день одержання грошей.

В 2004 році за матеріалами ВДСБЕЗ УМВС України в Дніпропетровській обл. було порушено кримінальну справу по статті шахрайство ч.4 ст.190 КК України у відношенні двох раніше засуджених громадян. Ці люди по чужим паспортам брали в кредит побутову техніку у великих магазинах міста, а потім розпродували її із 50% знижкою.

Шахраї приїжджали в села й дізнавалися, є чи бажаючі заробити відразу близько 1000 грн. Для одержання грошей необхідно тільки надати паспорт для оформлення кредиту на покупку побутової техніки. Бажаючих перебувала безліч. Ці люди здебільшого й поняття не мали, що таке кредит.

Після оформлення всіх документів і одержання товару, шахраї розплачувалися з покупцями. При цьому вони запевняли, що погашати кредит не потрібно, тому що їхні дані з комп'ютерної бази будуть вилучені. Отриману побутову техніку шахраї реалізовували за половину ціни й зникали.

Розповсюджена афера вітчизняних шахраїв - взяти кредит і не віддавати його. Причому при оформленні кредиту вони часто не мають достатньої застави або поручительства, у зв'язку із чим їм необхідні довірчі відносини з персоналом кредитного відділу. Нерідкі випадки, коли працівники цього відділу самі допомагають оформити кредит сумнівному клієнтові з умовою одержання 30 відсотків майбутнього безповоротного кредиту.

Шахрайства в сфері обігу цінних паперів. Вчинення шахрайства для заволодіння цінними паперами шляхом укладання фіктивного договору купівлі-продажу. В загальному вигляді суть даної групи способів зводиться до того, що шахраєм укладається договір, по якому він за отримання від контрагента тих або інших цінних паперів зобов'язується надати певний товар (який нібито є у нього) або виконати які-небудь роботи (надати послуги). Переконавши контрагента в необхідності передоплати за даним договором (зокрема, наполяганням на тому, що без цього він не зможе почати поставку товарів, що це необхідно як гарантія

виконання зобов'язань контрагентом, що так склалася практика, так завжди робиться і тому подібне), шахрай одержує цінні папери і зникає. Для демонстрації своєї чесності і серйозності, а також для того, щоб виграти час, злочинець може поставити невелику партію товарів або створює видимість виконання деякої частини робіт за договором.

Створення «фінансової піраміди» (з використанням цінних паперів) з подальшим заволодінням коштами інвесторів. Основна ідея даного способу полягає в створенні організації по типу «фінансової піраміди», що здійснює різні шахрайські маніпуляції з цінними паперами: залучення максимальної кількості грошових коштів від фізичних і юридичних осіб в обмін на випущені даною організацією цінних паперів, обіцянка високих прибутків по них (нібито за рахунок ефективного використання залучених грошових коштів) і нетривале виконання цих обіцянок за рахунок залучення ще більшої кількості вкладників. При цьому ніякого «ефективного використання» повернутих коштів не проводиться, вони не вкладаються в поліпшення або розширення виробництва, а привласнюються шахраями.

Вчинення шахрайства на ринку цінних паперів з використанням підроблених документів та цінних паперів. В першому випадку при вчиненні даного виду шахрайств в більшості випадків використовуються підроблені за допомогою комп'ютерно-друкувальної техніки цінні папери, які потім реалізуються за грошові кошти за заниженою ціною, або обмінюються на товарні цінності. В другому випадку для отримання законним шляхом цінних паперів використовуються підроблені документи: паспорти, доручення, виписки з реєстру акціонерів та ін., або надається інформація підтверджена підробленими документами про наявність у шахраїв цінних паперів.

Вчинення шахрайства із застосуванням фіктивних цінних паперів. На відміну від підроблених фіктивні цінні папери мають формальні атрибути, але не мають під собою фактичних підстав для випуску в обіг. Це в більшості випадків незареєстровані відповідним чином цінні папери, незабезпечені цінні папери (це цінні папери, випущені якою-небудь організацією, у якої немає ніяких

реальних коштів для виконання своїх зобов'язань по них), погашені цінні папери (в основному це векселі, які були сплачені векселедавцем, але фактично не вилучені з обігу в результаті їх викрадення), вигадані цінні папери (це неіснуючі за законодавством України цінні папери, які є плодом уяви і винахідливості шахраїв), цінні папери, випущені від імені неіснуючих компаній (це цінні папери, емітента яких в реальності немає, а існує він тільки у вигляді назви на подібному цінному папері, співзвучного реально існуючій компанії). Суть даної групи способів полягає в тому, що шахраї, випустивши будь-які з вище вказаних фіктивних цінних паперів, використовують їх як засобу оплати за різні товари, роботи, послуги або як безпосередній цінний товар (як нібито ліквідні цінні папери) при їх продажу.

Вчинення шахрайства шляхом видачі завідомо неправильно складеного векселя, неправильно оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі тощо. Суть даної групи способів полягає в умисному складанні векселя з дефектом форми (відсутність хоча б одного з реквізитів) або дефектом змісту (неправильна вказівка реквізитів), щоб надалі відмовити в платежі на «законній підставі». Такі дефекти можуть торкатися будь-якого з вексельних реквізитів, документ, в якому відсутній який-небудь з необхідних реквізитів, не має сили векселя. . [3, с. 39].

Вчинення шахрайства за допомогою спеціально створених комп'ютерних програм чи з використанням мережі Інтернет. Дана група способів вчинення шахрайства полягає в створенні спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких шахраї проникають в бази даних реєстраційних і депозитарних компаній і змінюють інформацію, яка там міститься, про власників тих або інших цінних паперів на свою користь. Потім, звернувшись в ці компанії офіційно, здійснюють продаж приписаних собі цінних паперів, а гроші привласнюють. [4].

Вчинення шахрайства за допомогою заснування фінансових пірамід (з використанням сітьового маркетингу. Фінансові піраміди продовжують існувати й понині. Шахраї шукають нові форми обману, при цьому намагаються не рекламувати свою діяльність.

«Пропонуємо заробити». Звичайно все виглядає в такий спосіб: милі молоді люди роздають листівки із запрошенням на високооплачувану роботу. Пропозиція дуже приваблива. У зазначений день і годину у великому залі якого-небудь клубу або установи збираються сотні людей, які бажають одержати високооплачувану роботу. Співробітники фірми повідомляють, що їхня компанія займається сітьовим маркетингом (називають його при цьому прогресивним видом бізнесу, широко розповсюдженим у світі).

Сутність поняття сітьового маркетингу багатьом присутнім, зазвичай, не відома. Цільова аудиторія, яку використовують шахраї, інформується великим обсягом даних та інформацією: щодо величезних заробітків, щодо котеджів, побудованих співробітниками, щодо придбання яхт тощо. Вище перелічені перспективи вводять в оману. Для їх реалізації необхідно внести в бізнес фірми декілька сотень доларів та привести із собою трьох клієнтів, які теж принесуть таку суму. Після цього присутні почнуть отримувати «над дохід». На початковому етапі частина шахрайської цільової аудиторії отримує прибуток, однак, дане є складовою типової шахрайської схеми. Більшість клієнтів залишаються ошуканими.

«Елітний клуб». Цільова аудиторія даних видів клубу складається з елітних закритих клубів з метою одержання високого прибутку їх членами, які обов'язково повинні мати респектабельний вигляд й вкладати високі внески за право вступу та відвідування клубу. Керівники елітних клубів надзвичайно ретельно обирають майбутніх членів, виходячи з їх фінансового стану, сугестивності, готовності вірити бездоказовим заявам, тощо. При цьому члени клубу офіційно не купують акцій або облігацій, а оформлюють внески як дарування певної грошової суми однією приватною особою - іншій. Прикладом даної групи злочинів є «клуб мільйонерів» фінансова піраміда, яка заснована Робертом Флетчером. п. Флетчер, створив систему тренінгів у всіх областях України, підчас яких навчав людей. Метою даної цільової аудиторії був швидкий заробіток грошових коштів шляхом їх інвестування в бізнес-програми, які пропонував Р.Флетчер. Однак, перевіркою було встановлено, що жоден з даних бізнес-проектів ніколи не працював. При цьому Флетчер робив вигляд, що рекламований бізнес належить йому, хоча сам, як правило, мав там

мізерну частку, начебто 1%, що не давало йому ніяких прав впливати на цей бізнес. Ошукана аудиторія вірила, надавали грошові кошти, які не обліковувалися. Правоохоронними органами було порушено кримінальну справу за ознаками шахрайства та затримано Р.Флетчера. В ході слідства було встановлено, що дивіденди підозрюваний обіцяв прибуток в розмірі 200-300 відсотків. Інвестиційні договори не підписувались, однак, приймав грошові кошти й видавав звичайні боргові розписки [5].

«Духовні товариства». Цей різновид представляє із себе поділ фінансової піраміди на кілька спеціалізованих підрозділів, більшість із яких займається зовні законною діяльністю і є офіційно визнаним джерелом одержання прибутку.

Важливою відмітною рисою системи є її сильний релігійний ухил. Керівники «філій» і найбільш відповідальні посадові особи в них призначалися тільки з найближчих учнів гуру-засновника, що офіційно займався лише духовною освітою. Фінансова основа системи - звичайна піраміда з виплат премій раніше, що вступили членам, за рахунок внесків знову вступили. Прикладом даної піраміди є «Кінгс Кепітал» та «Посольство Боже» [5].

Висновки

Діяльність фінансових пірамід в Україні ніяк не врегульована, хоча в Сполучених штатах Америки подібні речі працюють цілком легально. Суть полягає не в тому, що не потрібно вкладати гроші, а в тому, що якщо громадян обдурюють, то держава має припинити таку злочинну діяльність. Натомість проти нещодавньої реінкарнації «МММ» наші законодавці поки що пропонують боротися шляхом блокування сайтів таких компаній рішенням суду, проте фахівці пояснюють, що це неефективно [8].

Суттєвим елементом криміналістичної характеристики даної групи злочинів будуть і знаряддя вчинення злочинів, а саме комп'ютерна техніка. Вчинення таких злочинів в наш час фактично неможливо без використання комп'ютерної техніки, яка використовується, як для підробки паперів, так і для проникнення в бази

даних, та їх коригування. Також в комп'ютерній техніці залишаються сліди вчинених злочинів, що не аби як допомагає в розслідуванні.

Наведені положення, звичайно, не вичерпують усіх нюансів механізму вчинення фінансових шахрайств, але можуть слугувати, на наш погляд, вихідними для подальшої розробки відповідної методики розслідування.

Список використаної літератури:

1. Протидія економічній злочинності (Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М., Степанюк Р.Л., Зарецька І.М., Едвард Картер, Річард Ворнер). – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
2. Воронова Л.К. Фінансове право України. Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. - 448 с.
3. Гамза В.А., Ткачук И.Б. Преступления в сфере вексельного обращения: криминалистическая характеристика и меры предупреждения. Учебно-практическое пособие. – М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2004. – 160 с.
4. Лещук К.Б., Криміналістична характеристика шахрайств, вчинених у сфері обігу цінних паперів / К.Б.Лещук, Ю.А.Редько // Вісник ХНУВС № 41. 2008. С. 139-145.
5. Финансовые пирамиды: обманутые вкладчики разделились // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/investitsii/stati/finansovye_piramidy_obmanutye_vkladchiki_ra_zdelilis.
6. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.
7. Мойсик В.Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08/Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 222арк. - Бібліогр.: арк. 207-221.
8. Каплюк Г., Блохтур А. Як захиститися від фінансової піраміди? // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/4949.html>.
9. Про стан Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1120-2002-%D0%BF>.
10. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023–XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.